

ΤΡΕΙΣ ΑΝΩΝΥΜΕΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΤΟΥ ΠΑΤΜΙΑΚΟΥ ΚΩΔΙΚΑ 377*

Στον 42ο τόμο της *EEBS* ο Στ. Λαμπάκης εξέδωσε μια επιστολή ενός βυζαντινού αξιωματούχου του 14ου αι.¹. Ο εκδότης ταυτίζει τον συντάκτη της επιστολής, ο οποίος, σύμφωνα με τον τίτλο του χφ, φέρει το αξίωμα του «ἐπὶ τῶν ἀναμνήσεων», με τον Λογαρά, αποδέκτη των επιστολών αρ. 55-56 του Μανουήλ Γαβαλά², μητροπολίτη Εφέσου, θεωρεί όμως αμφίβολη την ταύτιση με τον Φίλιππο Λογαρά, αποδέκτη των επιστολών του Μιχαήλ Γαβρά³.

Η επιστολή αυτή, που απευθύνεται στον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Γ' Παλαιολόγο και σχετίζεται, όπως αποδεικνύει ο Λαμπάκης, με την καταδίκη των καθολικών κριτών του 1337⁴, παραδίδεται μαζί με άλλες δύο και στον κώδικα Patm. 377, φφ. 131^v-136^v⁵. Το χφ αυτό, που είναι ένας σύμμεικτος

---

* Ευχαριστίες οφείλω στους καθηγητές P. Speck και Γ. Παράσογλου και στους λέκτορες Β. Νεράντζη-Βαρμάζη και Β. Κατσαρό, που είχαν την καλοσύνη να συζητήσουν μαζί μου κατά καιρούς τα διάφορα προβλήματα της χρονολόγησης και της έκδοσης του κειμένου.

1. Βλ. Στ. Λαμπάκη, 'Επιστολή τοῦ ἐπὶ τῶν ἀναμνήσεων Λογαρά πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον Γ' ἀφορῶσα εἰς τὴν καταδίκην τῶν καθολικῶν κριτῶν» (1337), *EEBS* 42 (1975-76) 397-407 (κείμενο: σ. 405-407). Η έκδοση βασίζεται στο χφ Vind. phil. gr. 273. Στο πατμιακό χφ, για το οποίο γίνεται λόγος στη συνέχεια, παραδίδεται χωρίς ένδειξη για τον αποδέκτη.

2. Βλ. Στ. Κουρούση, *Μανουήλ Γαβαλάς εἶτα Ματθαῖος Μητροπολίτης Ἐφέσου (1271/2-1355/60)*, Α. Τὰ βιογραφικά, Ἄθηναι 1972, σ. 262-265 και την έκδοση των επιστολών του D. Reinsch, *Die Briefe des Matthaïos von Ephesos im Codex Vindobonensis Theol. Gr. 174*, Berlin 1974, σ. 173-182.

3. Βλ. Λαμπάκη, σ. 399 και G. Fatouros, *Die Briefe des Michael Gabras (ca. 1250-nach 1350)*, [WBS X], Wien 1973, I. Teil, σ. 60. Συγκεντρωτική βιβλιογραφία για τον Φίλιππο Λογαρά βλ. *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, erstellt von E. Trapp unter Mitarbeit von R. Walther, H.-V. Beyer u.a., Wien 1976 κ.ε. (= *PLP*) αρ. 14990. Με το ίδιο επίθετο αναφέρονται στις πηγές έξι πρόσωπα που δρουν στο 14ο αι. (*PLP* 14985-14990). Την άποψη ότι ο Φίλιππος Λογαράς δεν ταυτίζεται με τον ἐπὶ τῶν ἀναμνήσεων Λογαρά διατύπωσε και ο Κ. Χατζηψάλτης στη μελέτη του: Τὸ ἐν Ἑλλάδι καὶ Κύπρῳ οἰκογενειακὸν ὄνομα Λογαράς κατὰ τὴν βυζαντινὴν καὶ μεταβυζαντινὴν περίοδον, *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν* 6 (Λευκωσία, 1972-1973) 133-168.

4. Βλ. Λαμπάκη, σ. 401-403.

5. Ἰ. Σωκελίωτος, *Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη ἢτοι ἀναγραφὴ τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς κατὰ νῆσον Πάτμον γεραρᾶς καὶ βασιλικῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τεθησαρισμένων χειρογράφων τευχῶν*, Ἄθηναι 1890 (RR 691), σ. 171. Λεπτομερὴ περιγραφή του χφ βλ. στην εργασία μου *Die handschriftliche Überlieferung der*

κώδικας γραμμένος από διαφορετικούς αλλά σύγχρονους και πιθανότατα συνεργαζόμενους γραφείς του 14ου αι., παραδίδει τις επιστολές ανώνυμα⁶. Οι τρεις επιστολές είναι γραμμένες από το ίδιο χέρι που αντιγράφει στα προηγούμενα φύλλα του κώδικα δύο κείμενα του Μάξιμου Πλανούδη, και αυτός είναι ίσως ο λόγος για τον οποίο ο καταλογογράφος θεωρεί πιθανή την απόδοσή τους στον Πλανούδη⁷.

Οι δύο αταύτιστες ως τώρα επιστολές, που προέρχονται πιθανότατα από την πένα του Λογαρά όπως και η πρώτη, επιβεβαιώνουν ορισμένες πληροφορίες για τη ζωή του, όπως αυτές προκύπτουν από την έρευνα του Κουρούση και του Λαμπάκη. Ταυτόχρονα προσφέρουν άγνωστες από άλλες ιστορικές πηγές μαρτυρίες για την ιστορία του πρώτου μισού του 14ου αι.

Η πρώτη από τις δύο ανέκδοτες επιστολές έχει ως αποδέκτη ανώτατο αξιωματούχο του κράτους, σύμβουλο του αυτοκράτορα, στον οποίο απευθύνεται ο Λογαράς συστήνοντάς του να πείσει τον αυτοκράτορα να στείλει βοήθεια σε κάποια πόλη που πλήττεται από εχθρικές επιθέσεις⁸. Η πόλη αυτή στην οποία βρίσκεται ο Λογαράς και περιγράφει ως αυτόπτης μάρτυρας τα όσα συμβαίνουν δεν κατονομάζεται, πρόκειται όμως προφανώς για μια σημαντική πόλη μια και, σύμφωνα με τους χαρακτηρισμούς του Λογαρά, *ἀρχὴν καὶ κόσμον ... ἀπάσης τῆς*

rhetorischen und hagiographischen Werke des Gregor von Zypern, Berlin 1988 (αδημ. διδακτ. διατρ.), σ. 160-162. Από την αντιβολή του χειρογράφου της Πάτμου με το εκδομένο κείμενο προκύπτουν οι εξής διαφορετικές γραφές: 3 *τούτω* ex *τούτο* Vind.: *τούτω* Patm. - 26 *μ[έ]ριστον* ed.: *μήριστον* Patm. (recte) - 30 *δεικνύη* ex *δεικνύει* Vind.: *δεικνύη* Patm. - 41 *αὐτὸν* Vind.: *αὐτὸν* Patm. cum ed. Ο αντιγραφέας του πατιμακού χφ εξαιτίας ομοιοτέλετου επαναλαμβάνει τη φράση *τὴν γε μὴν φιλανθρωπίαν ... χρωμένω* (στ. 47-48).

6. Στο συμπέρασμα αυτό μπορεί να καταλήξει κανείς με βάση την παρατήρηση ότι διαφορετικοί γραφείς χρησιμοποιούν το ίδιο χαρτί σε ανεξάρτητα τετράδια, έτσι ώστε η πιθανότητα να συμπληρώνονται τα λευκά φύλλα ενός τετραδίου από άλλο γραφέα δεν υφίσταται. Μετά το φ. 133 έχουν εκπέσει τρία φύλλα και μαζί μ' αυτά έχει χαθεί και το τέλος της τρίτης επιστολής και ενδεχομένως και μερικές ακόμη επιστολές του Λογαρά.

7. Πρόκειται για το γκώμιο του Μάξιμου Πλανούδη στους αποστόλους Πέτρο και Παύλο (BHG 1500) και το ρητορικό γύμνασμα με τίτλο *Σύγκρισις ἔαρος καὶ χειμῶνος*.

8. Το αξίωμα του δεν αναφέρεται, περιγράφεται όμως ως *ὑπὸ θεοῦ προβεβλημένον κοινωεὶν αὐτῶ <τῶν> τῆς ἀρχῆς πραγμάτων* (στ. 8-9) και ως *σύμβουλος* (στ. 48). Αν η χρονολόγηση που προτείνεται στη συνέχεια είναι σωστή, τότε ο αποδέκτης του γράμματος είναι πιθανότατα ο μέγας δομέστικος Ιωάννης Καντακουζηνός που από το 1330 ονομάζεται *ἐπίτροπος* βλ. σχετικά την εργασία της U. V. Bosch, *Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321-1341*, Amsterdam 1965, σ. 177-182. Οι εχθροί δεν κατονομάζονται, είναι όμως βέβαιο ότι πρόκειται για τους Τούρκους, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από τη φράση *εἰς τὴν αὐτῶν δουλεύειν ἀναγκάζοντας*. Επιπλέον την εποχή αυτή επικρατεῖ ηρεμία στις σχέσεις Βυζαντινῶν και Σέρβων, ηρεμία που έγινε εφικτή με τη συμφωνία ειρήνης της 26ης Αυγούστου 1334. Για τη συμφωνία βλ. Bosch, σ. 95-96.

ἀρχῆς ἐκείνην δίκαιον ἠγεῖσθαι⁹.

Για τη χρονολόγηση της επιστολής οι μοναδικές ενδείξεις είναι τα γράμματα του Ματθαίου Γαβαλά στον Λογαρά, στα οποία του περιγράφει τις δυσκολίες που συνάντησε κατά την εγκατάστασή του ως Μητροπολίτη στην Ἐφεσο το 1339¹⁰.

Η πρώτη επιστολή (= αρ. 54) είναι ανεπίγραφη. Στη δεύτερη ο Λογαράς αναφέρεται με τον τίτλο του *ἐπὶ τῶν ἀναμνήσεων*¹¹, ενώ στην τρίτη, που επιγράφεται *τῷ αὐτῷ*, ο Γαβαλάς κάνει λόγο για το *δ νῦν θεϊότερον ἐπηλυγάσω σχῆμα*¹². Σχολιάζοντας το χωρίο αυτό ο Κουρούσης θεωρεί ότι πρόκειται είτε για υπαινιγμό στην προσχώρηση του Λογαρά στις τάξεις των μοναχών, αν το αξίωμα του είναι πολιτικό, είτε στην ενδεχόμενη άνοδό του σε υψηλότερο βαθμό ιεροσύνης, αν πρόκειται για εκκλησιαστικό αξίωμα¹³.

Ο υπαινιγμός αυτός του Ματθαίου Εφέσου έχει, νομίζω, τον αντίστοιχό του στην εναρκτήρια φράση της επιστολής του Λογαρά: *ἐμὲ τὴν σιωπὴν ποιούμενον μελέτην ἤδη καὶ ταύτη ἠδιστον ἠγούμενον τὸ ζῆν*¹⁴. Η σιωπή και στη στενότερη της έννοια αλλά και ως αποχή-απομάκρυνση από την ενεργό κοινωνική-πολιτική δράση είναι χαρακτηριστικό της μοναχικής ιδιότητας. Ἐτσι πρέπει να υποθέσουμε ότι ο Λογαράς για άγνωστη αιτία αποσύρθηκε λίγο μετά το 1339 από τη δημόσια ζωή· είναι πολύ πιθανό ότι η πόλη από την οποία γράφει την επιστολή ταυτίζεται με αυτή της μονής του.

Στις πηγές της εποχής δεν αναφέρεται καμιά σημαντική πολιορκία μετά το 1339· οι Τούρκοι έχουν καταλάβει τη Νικομήδεια το 1337-38¹⁵ και έχουν ολοκληρώσει σχεδόν την κατάληψη της Μ. Ασίας. Οι μοναδικές εξαιρέσεις είναι η Φιλαδέλφεια, που παραμένει βυζαντινή ως τα 1390, και η Φώκαια, που επανέρχεται στην κυριαρχία των Βυζαντινών το 1339-40¹⁶. Ταυτόχρονα αρχί-

9. Βλ. επιστ. α, στ. 11-12.

10. Βλ. Reinsch, σ. 173-182 (επιστ. 54-56) και Κουρούσης, σ. 262-266.

11. Πρόκειται για την επιστολή αρ. 55. Σχετικά με την ορθή ανάγνωση του τίτλου βλ. Λαμπάκη, σ. 398, σημ. 7.

12. Reinsch, σ. 182. 103.

13. Βλ. σχετικά Κουρούσης, σ. 264-265 και Λαμπάκη, σ. 398-399.

14. Βλ. επιστ. α, στ. 1-2.

15. Βλ. *Nicephori Gregorae, Byzantina Historia*, ed. L. Schopen, I, Bonnæ 1829, σ. 545. 15-18. Για το πρόβλημα της χρονολόγησης της κατάληψης της Νικομήδειας στο ιστορικό έργο του Νικηφόρου Γρηγορά πρβ. *Nikephoros Gregoras, Rhomäische Geschichte übersetzt und erläutert von J.-L. van Dieten*, II, 2, Stuttgart 1979, σ. 385-386, σημ. 493. Ο Καντακουζηνός δεν αναφέρει την κατάληψή της. Σύμφωνα με την άποψη του van Dieten, ο Καντακουζηνός προσπαθεί να εξαλείψει τα δυσάρεστα συμβάντα από τη βασιλεία του Ανδρονίκου Γ', αφού μέρος της ευθύνης φέρει και ο ίδιος, και αποδεικνύεται με τον τρόπο αυτό όχι απόλυτα αντικειμενικός.

16. Για τη Φιλαδέλφεια βλ. P. Schreiner, *Zur Geschichte Philadelphias im 14. Jahr-*

ζουν επιδρομές-ληλασίες στη Θράκη· οι επιθέσεις αυτές είναι τόσο συχνές που ο Γρηγοράς δεν θεωρεί σημαντικό να τις αναφέρει¹⁷. Ίσως είναι πιο πιθανό ότι στην περίπτωση μας πρόκειται για θρακική πόλη. Έτσι δικαιολογείται και ο υπαινιγμός του Λογαρά *τῶ γὰρ κέρδει τῶν μικρῶν δελεασθέντες* (sc. οἱ πολέμοι) *βραδίως ἐθελήσουσι τολμῶν ἐπὶ τὰ μείζω*¹⁸, που ανταποκρίνεται περισσότερο στην κατάσταση που επικρατεί στη Θράκη, όπου οι Τούρκοι δεν κατέχουν καμία πόλη, παρά στη Μ. Ασία, που είναι σχεδόν ολόκληρη στην κυριαρχία τους.

Ο τρόπος με τον οποίο εκφράζεται ο Λογαράς για τον αυτοκράτορα¹⁹ αφήνει να εννοηθεί ότι πρόκειται για αυτοκράτορα που ήδη κυβερνά για αρκετό χρονικό διάστημα και ο Λογαράς τον γνωρίζει καλά. Αν αυτό ισχύει, τότε πρέπει να πρόκειται για τον Ανδρόνικο Γ΄, που βρίσκεται στην εξουσία από το 1328, και η επιστολή πρέπει να γράφεται πριν από το 1341, το έτος δηλ. του θανάτου του Ανδρόνικου²⁰. Στην περίπτωση αυτή ο υπαινιγμός του Λογαρά *ἀκούω βασιλέα κάμνουσαν ἀφέντα οὕτω τὴν ἀρχὴν ... περὶ τῶν ἔξω ταύτης ... πονεῖν* αναφέρεται πιθανότατα στην προσπάθεια του Ανδρόνικου να ανακτήσει την Αιτωλία και την Αχαρνανία²¹.

---

hundert (1293-1390), *OCP* 35 (1969) 375-431· βλ. ακόμη M. Couroupeu, *Le siège de Philadelphie par Umur Pacha d'après le manuscrit de la bibl. Patriarcale d'Istanbul*, Panaghias 58, στο *Geographica Byzantina, Byzantina Sorbonensia* 3, Paris 1981, σ. 67-77 όπου και η παλιότερη βιβλιογραφία. Στον ίδιο τόμο βλ. και το άρθρο E. A. Zachariadou, *Note sur l'article de Matoula Couroupeu*, σ. 78-80. Για την κατάληψη της Φώκαιας που βρισκόταν στα χέρια των Λατίνων βλ. *Niceph. Greg.*, I, 553. 10-17.

17. *Niceph. Greg.*, I, 545. 18-20 βλ. και van Dieten, σ. 286 και σημ. 494. Η περίπτωση της πολιορκίας για την οποία γίνεται λόγος στην επιστολή αυτή φαίνεται ότι δεν είναι η μοναδική που δεν αναφέρεται στις πηγές. Όπως μας πληροφορεί το συναξάριο της εβδομης Μαρτίου, που εξέδωσε η M. Couroupeu (βλ. σημ. αρ. 16, το κείμενο στις σ. 71-73), οι Τούρκοι πολιορκούν τη Φιλαδέλφεια το 1348. Η πολιορκία, που ήταν αποτυχημένη, δεν αναφέρεται ούτε από τον Γρηγορά ούτε από τον Καντακουζηνό. Στον τίτλο του συναξαρίου θα πρέπει μάλλον να γραφεί [τῶ αὐτῶ μηνὶ ζ΄] και ὄχι γ΄, αφού στο κείμενο διαβάζουμε *ἐορτάζομεν σήμερον κατὰ τὴν ἐβδόμην τοῦ Μαρτίου μηνός...* (σ. 73.10). Δυστυχώς ο Λογαράς δεν αναφέρει το όνομα του προστάτη αγίου της πόλης, πράγμα που θα διευκόλυε την ταύτιση, αλλά μιλά αόριστα για τον *θεῖον οἰκιστὴν* (στ. 36), που φαίνεται ότι είναι γνωστός στον αποδέκτη.

18. Βλ. επιστ. α, στ. 19-20.

19. Βλ. επιστ. α, στ. 41-42.

20. Μετά το 1341 στο θρόνο βρίσκεται ο ανήλικος γιος του Ανδρόνικου Γ΄, Ιωάννης Ε΄, και στο κράτος επικρατεί αναρχία εξαιτίας του εμφυλίου πολέμου μεταξύ του Ιωάννη Καντακουζηνού και του Αλεξίου Αποκαύκου, που έχει τη συμπαράσταση της αυτοκράτειρας, συζύγου του Ανδρόνικου, Άνας της Σαβοΐας και του πατριάρχη Ιωάννη Καλέκα. Για την κατάσταση στα χρόνια αυτά βλ. G. Weiss, *Joannes Kantakuzenos - Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Monch - in der Gesellschaftsentwicklung von Byzanz im 14. Jh.*, Wiesbaden 1969, σ. 32-43 και A. Χριστοφιλοπούλου, 'Η αντίβασιλεία εις τὸ Βυζάντιον, *Σύμμικτα* 2 (1970) 91 κ.ε.

21. Βλ. επιστ. α, στ. 42. Σχετικά με τις προσπάθειες του Ανδρόνικου στην Αιτωλία και

α' <τῷ μεγάλῳ δομεστίῳ> (·)

Ἐμὲ τὴν σιωπὴν ποιούμενον μελέτην ἤδη καὶ ταύτη ἥδιστον ἠγούμενον
 τὸ ζῆν ἐπῆρεν ὅμως εἰς τὸ λέγειν ἢ τῆς πόλεως ἀνάγκη, ἦν τὸ περιὸν εἰς
 λόγον θαύματος ἐποίησε, καὶ πόλιν οἶμαι μόνην ἐκ πασῶν ἀκούειν. Ὅρῶν
 γὰρ μήκει συμφορῶν αὐτὴν προδομένην καὶ τῆς σωζούσης πανταχόθεν,
 5 ὡς εἰπεῖν, ἐλπίδος ἐκπεσοῦσαν, οὐκ ἔγνω ἀμελήσαι ἢ πρὸς σὲ ὑπὲρ αὐτῆς
 εἰπεῖν προσήκει, νομίζων διὰ σοῦ καὶ βασιλέα ἐπεγεῖρειν εἰς σπουδὴν τὴν
 ταύτης. Σὲ δ' ὑπὸ θεοῦ προβεβλημένον κοινωνεῖν αὐτῷ <τῶν> τῆς ἀρχῆς
 πραγμάτων, δίκαιον ἂν εἴη τῆδε τὸ χρήσιμον τοῦ σχήματος ἐνδείξασθαι καὶ
 πείσαι βασιλέα περὶ σωτηρίας σὺν σπουδῇ τῆς πόλεως φροντίσαι, ἦν
 10 κεφάλαιον ὡς ἀληθῶς νομίζειν χρῆ συμπάσης τῆσδε τῆς ἀρχῆς (τὸ γὰρ σε-
 μνὸν αὐτῇ ἐκείθεν περιγίνεται καθάπαξ) ἢ μᾶλλον ἀρχὴν καὶ κόσμον δῆπου-
 θεν ἀπάσης τῆς ἀρχῆς ἐκείνην δίκαιον ἠγεῖσθαι. Ἐγὼ δ' αὐτὴν καὶ καθ'
 αὐτὴν γε εἰς ἀρχὴν τ[....] ταύτην τιμᾶν ἀποχρῆν νομίζω' [±28] καὶ πᾶσαν
 ἄλλην ἀρετὴν οἱ[.....τ]ὰς πόλεις πάσας ὑπερβάλλει ὥστ', εἰ μὲν ἐφαίνετο
 15 μικρὸν εἰς τάξιν τῷ σώματι παντὶ λυσιτελοῦσα τῆς ἀρχῆς, οὐδ' οὕτως ἔδει
 προνοίας ἔρημον ἀφεῖναι ὥσπερ τι τῶν τούτου γε ἀξίων ἄλλο ἵνα μὴ
 βραστῶν ἢ τοῦ ταῦτα ἀποκταῖσθαι ὑμᾶς μὲν ὀλιγώρως ἔχειν καὶ πρὸς
 στέρησιν τῶν κυριωτέρων πείση, τοὺς δὲ πολεμίους οὐχ ἦττον καὶ πρὸς
 κέρδος παροξύνῃ κινδυνεύειν τὸ ἐκείνων· τῷ γὰρ κέρδει τῶν μικρῶν
 20 δελεασθέντες ἄπαξ, ῥαδίως ἐθελήσουσι τολμᾶν τὰ μείζω. Ἐπεὶ δ' ἀρχὴ καὶ
 σχῆμα καθαρῶς αὐτῇ συλλήβδην γίνεται ἀπάσης τῆς ἀρχῆς, ποῦ δίκαιον μὴ
 προνοίας τῆς γε πλείστης καὶ σπουδῆν τὴν ἱκανὴν ἐχούσης μάλιστα
 τυγχάνειν ἄλλ' εἰς τοσοῦτον ὄγκον συμφορῶν καταπεσοῦσαν νῦν περιορᾶ-
 σθαι; ἤδη μὲν γὰρ οὐκ εἰκάζειν ἄλλ' ἀκριβῶς ὡς γε ἐκ τῶν ὄντων τὸν
 25 κίνδυνον αὐτῆς ὄρᾶν συμβαίνει· οὐ γὰρ ἀκούει<ν> νῦν ἡμῖν ἐστιν ἐπιβου-
 λεύοντας αὐτῇ τοὺς πολεμίους ἄλλ' ἀπὸ τοῦ τείχους τοῦτο πράττοντας
 ὄρᾶν· καὶ νῦν μὲν κτείνοντας τῶν ἐνοικούντων πλείστους, νῦν δ' ἄκοντας
 ἐκείνων ἄγοντας εἰς τὴν αὐτῶν δουλεύειν ἀναγκάζοντας, τοὺς δ' ἔξω
 τούτων ἔτι τῶν κακῶν οὐ συγχωροῦντας ἔξω τείχους προΐεναι ἄλλ' ὥσπερ
 30 δεσμωτήριον αὐτοῖς τὴν πόλιν ἀποφαίνοντας. Τοσοῦτο κῦμα ἐπὶ ταύτην

3 εἰς λόγον θαύματος: cf. ib. 63; Fatouros, ep. 14. 64; 17. 6

στην Αχαρνανία βλ. Niceph. Greg., I, 544. 19 κ.ε. καὶ 552. 20 κ.ε. Ἡ φράση του Γρηγορά με την οποία περιγράφει την κατάληψη της Νικομήδειας είναι χαρακτηριστική για τη γνώμη του σχετικά με τις επιχειρήσεις στη Δ. Ελλάδα: ἐν δὲ τούτοις ἀσχολουμένου τοῦ βασιλέως, ἔαλω καὶ ἡ τῶν Βιθυνῶν μητρόπολις Νικομήδεια (Niceph. Greg., I, 545. 15-16). Ἀνάλογη φαίνεται καὶ ἡ αντιμετώπιση του Λογαρά στην επιστολή αυτή.

φέρεται κακῶν ὡσθ' ἡμῖν ἢ πόλις οὐδὲν ἀπέοικε νηὸς χειμαζομένης καὶ
 πρὸς αὐτῷ τῷ καταδῦναι οὐσης· ἐγὼ δ' οἶμαι καὶ τὸν ταύτης θεῖον οἰκιστὴν
 ἐκείνον ἀγανακτεῖν ὑπὲρ αὐτῆς οὕτω τοι ἀμελουμένης. Οὐκοῦν, εἰ μὲν
 35 δυνάμει ἢ καὶ γενναιότητι τῇ κατὰ χεῖρα ὑπερνικῶντες ταῦθ' ὑβρίζειν εἶχον
 οἱ πολέμιοι, οὐδ' οὕτως ἡσυχάζοντας ἡμᾶς ἐκεῖνα φέρειν ἔδει ἀλλ' εἰς ἱερὰ
 καταφυγόντας τὸ σεσῶσθαι τῇ εὐχῇ ζητεῖν ἐκείθεν, ἵνα μὴ ζῆν δοκῶμεν
 μετ' αἰσχύνης ἀγαπᾶν. Ἐπεὶ δ' οὐ τούτων εἰς τὸ δύνασθαι περιουσία
 ταύτην ἤνεγκε ἡμῖν τὴν τῶν κακῶν φορὰν (τὸ δ' ἄπαξ κλαπέντας τὴν τῶν
 40 κακῶν τούτων γινώσιν ἀγαπᾶν ὡσπερ ἐξ ἐκείνου τὸ κλέπτεσθαι) κᾶν νῦν τὴν
 τ' αἰσχύνην καὶ τὸν οὕτω κίνδυνον φροντίσαι σὺν σπουδῇ ἀκμὴν ἐχούση
 δίκαιον φυγεῖν. Ἐγὼ δ' ἀκούω βασιλέα, κάμνουσαν ἀφέντα οὕτω τὴν
 ἀρχὴν, περὶ τῶν ἔξω ταύτης βούλεσθαι πονεῖν. Οὕτε οὖν τοῖς περὶ τούτου
 λόγοις βραδύως ἀξιώ πιστεῦειν, σέ τε τὸν σύμβουλον οὐ ταῦτα παραινεῖν, ἀ
 45 κοινὸν ὑμῖν ἀμφοῖν τὸ ἔγκλημα δοκεῖ ποιήσειν· εἰ γὰρ καὶ οὗτος ὁ κινῶν τὰ
 πρῶτα τῆς αἰτίας ἔστι δῆπου, ἀλλὰ καὶ σὲ τῇ μέμψει ὑπαγόμενον ὄρω, ὡς
 μὴ διὰ τοῦ κω[λύειν] ταῦτα δεικνύντ' ἀποδεχόμενον τὴν ταύτη γνώμην.
 Καίτοι, εἰ καὶ ῥᾶστα [ἦν τῷ] βασιλεῖ τὰ τῆς ἀρχῆς καθάπαξ, οὐδ' οὕτως
 ἔξω ταύτης ἔδει π[ονεῖν] τ[.....]εῖν περὶ ὧν ὁ λόγος ἔσται τίς αὐτῷ
 50 βελτ[....] ζητεῖν ὅπως δύναιτο σωτηρίου [±22] ἦν φεί· ἴσμεν γὰρ [...] μὴδένα
 πώποτε αἰτίαν σχόντα ὅτι εἰς σπουδὴν οὐκ ἤλθε τοῦτον .ιμάζω[...] καταστῆ-
 σαι, τοῦ δὲ μὴ ταῦτα σεσωκέναι τὴν ἀρχὴν ἀκέραια, πυκνοῖς ἀπανταχόθι
 ἐλαυνόμενον ὀνειδέσιν· ὥστε καὶ τοὺς κύβοις προσκειμένους καὶ φιλονει-
 κοῦντας περὶ κέρδους τοῦ ἐκείθεν ψέγειν ἀξιοῦμεν μᾶλλον, ὡς μὴ τούτων
 55 ἔξω σφῆξιν φροντίζοντας τὰ ὄντα. Οὐκοῦν, εἰ βούλεται καὶ βασιλεὺς πονεῖν
 καὶ κινδυνεύειν [ ] ὑπὲρ τοῦ εἶναι τὴν ἀρχὴν ἐν ἀσφαλεῖ πρὸς πάντα τὰ
 συμπίπτοντα [...], προσήκει τούτοις χρῆσθαι, ἵν' αὐτῷ διπλοῦν τὸ κέρδος
 ἐκείθεν ἀπαντῶν [καί], δηλαδή, μὴ τὴν ἀρχὴν εὐκαταφρόνητον προκεῖσθαι
 καὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς οὕτω τοι σπουδῆς τὸν ἔπαινον συλλέγειν. Ἐγὼ δ'
 60 εἰδὼς σε τὴν τε δὴ πατρίδα καὶ πρὸ τῆς σε ποιούμενον τεκούσης τοῖς τ' ἐ-
 παίνοις χαίροντα τοῖς περὶ βασιλέα οὐ μικρὸν καὶ ἄμα ὡς, εἰ γνοίης
 ὑπορρέοντα ἀμφοτέρα ἐκεῖνα, δώσοντα σαυτὸν σπουδῇ τῇ περὶ τούτου,
 ἔγνω δὲ τὰ γράμματα ταυτὶ συνθεῖναι. Οὐ γὰρ ἔλαττον καὶ σὲ ἡγοῦμαι
 65 δνασθαι εἰς λόγον θαύματος, εἰ δόξεις ἐν καιρῷ τοῖς πράγμασι νυνὶ
 γενέσθαι, ἢ Θεμιστοκλέα, τὸν αὐτὸν ὑπὲρ πατρίδος ἀνελόντα. Δός, τοῖνυν,
 δός σαυτὸν οὕτω τοι σπουδῇ δικαιοτάτη μέλλων καὶ αὐτός, οὐ νῦν γε μόνον
 ἀλλὰ καὶ εἰσέπειτα, εἰκὼν τις ἔργου γέμοντος συχνῶν ἐπαίνων ἔσεσθαι.
 Ἄγαπῶ δ' αὐτὸς εἶναι μέγαν καὶ τοῖς ἔσομένοις λόγον περὶ σοῦ.

37 εἰς τὸ δύνασθαι περιουσία cf. Iamb. Myst. V 23 (= 232, 12)

56 post συμπίπτοντα lege fortasse κακὰ vel δεινὰ

63 εἰς λόγον θαύματος cf. ib. 3

Η δεύτερη επιστολή απευθύνεται στον αυτοκράτορα και τον παρακαλεί να επέμβει για τη διαφύλαξη της περιουσίας κάποιου μέλους της οικογενείας των Ξανθοπούλων που είχε πεθάνει πρόσφατα. Τα όσα αναφέρει για τη σχέση του νεκρού Ξανθόπουλου με τον αυτοκράτορα μας οδηγούν πολύ εύκολα στην ταύτιση των προσώπων με τον εκκλησιαστικό ιστορικό Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθόπουλο²² και τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο.

Είναι γνωστό ότι ο Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος αφιέρωσε γύρω στα 1320 την *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* που συνέταξε στον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β΄ προτάσσοντας ένα εκτενές εγκώμιο-προοίμιο²³, στο οποίο εκθειάζει τις αρετές του με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που εκτίθενται στην επιστολή του Λογαρά.

Ο Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος συνδεόταν φιλικά με τον Μιχαήλ Γαβρά, όπως προκύπτει από μία σειρά επιστολών του τελευταίου προς αυτόν²⁴, και ο Λογαράς διατηρούσε στενές σχέσεις με τον Ανδρόνικο Β΄²⁵. Η χρονολόγηση των επιστολών του Γαβρά που απευθύνονται στον Νικηφόρο Ξανθόπουλο συμβάλλει στον καθορισμό του *terminus post quem* για τον θάνατο του τελευταίου: τα τελευταία γράμματα του Γαβρά γράφονται γύρω στα 1326²⁶. Παράλληλα, οι στίχοι που έγραψε ο Θεόδωρος Μετοχίτης για τον Νικηφόρο Ξανθόπουλο χρονολογούνται στο διάστημα μεταξύ 1325 και 1327²⁷. Κατά συνέπεια ο Ξανθόπουλος πρέπει να πεθαίνει μεταξύ του 1326-27 και του 1328, όταν ο Ανδρόνικος Β΄ αναγκάζεται να παραιτηθεί από το θρόνο.

Η επιστολή αυτή, που χρονολογείται δέκα χρόνια νωρίτερα από την επιστολή για την καταδίκη των καθολικών κριτών, ενισχύει την ταύτιση του *ἐπι τῶν ἀναμνήσεων* Λογαρά με τον Φίλιππο Λογαρά, αφού όπως φαίνεται και ο *ἐπι τῶν ἀναμνήσεων* ζει, δρα και συνδέεται στενά με τον Ανδρόνικο Β΄ όπως και ο Φίλιππος Λογαράς.

22. Για τον Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθόπουλο βλ. *PLP* αρ. 20826, όπου και η λοιπή βιβλιογραφία. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, με συγκέντρωση όλων των πληροφοριών για τον Ξανθόπουλο, παρουσιάζει το άρθρο του D. Stiernon, Nicéphore Kallistos Xanthopoulos, στο *Dictionnaire de Spiritualité*, XI, Paris 1982, στ. 203-208.

23. Ο κώδικας Vind. hist. gr. 8 είναι ένα αντίγραφο της *Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας*, το οποίο γράφτηκε στα 1320 για να αφιερωθεί στον αυτοκράτορα, βλ. G. Gentz - F. Winkelmann, *Die Kirchengeschichte des Nicephorus Callistus Xanthopoulos und ihre Quellen*, Berlin 1966, σ. 1. Για το προοίμιο βλ. Nicephori Callisti Xanthopuli, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, PG 145, 559-602.

24. Βλ. Fatouros, I, σ. 58.

25. Βλ. Fatouros, II, σ. 367, επιστ. 220.

26. Βλ. σημ. 24.

27. Για τους στίχους του Μετοχίτη βλ. τώρα την έκδοση των M. Cunningham, J. Featherstone και S. Georgiopolou, Theodore Methochites's Poem to Nicephoros Kallistos Xanthopoulos, *Harvard Ukrainian Studies* 7 (1983) 103-116. Πρβ. ακόμη και E. de Vries - van der Velden, *Theodore Methochite. Une reevaluation*, Amsterdam 1987, σ. 264.

β' <τῷ βασιλεῖ κυρῷ Ἀνδρονίκῳ τῷ Παλαιολόγῳ>

Οὐ τύχη τις ἐκράτει τοῦ τὸν μακάριον Ξανθόπουλον εἰς ἔρωτα τῶν
 σῶν ῥαδίως ἀρπασθῆναι, τῆς σῆς δὲ μᾶλλον δεῖγμα ἦν ἐκεῖνο ἀρετῆς τὸ
 οὕτω γέμοντα φιλοσοφίας ἄνδρα πείσαι μάλιστα τιμᾶν τὰ σά· οὐ γὰρ ἂν
 ἠγάπησεν ἐκεῖνος ἐκ φιλοσοφίας μεταστῆσαι τὸ φιλεῖν πρὸς σε, εἰ μὴ
 5 μελέταις σοφωτέραις ἤδει σε κοσμούμενον, ὥστε καὶ τῆς οὐσης τύχης καὶ
 τῆς ἄλλης σοὶ σκηνῆς τοῦ βίου ἤκιστα φροντίζων μόνην ὕμνει καὶ
 ἐθαύμαζεν αἰεὶ τὴν γνώμην. Καὶ νῦν μὲν γενναῖον ἄρχοντα ἐλθεῖν σε εἰς
 ἀνθρώπους ἐψηφίζετο, νῦν δὲ τὴν φιλανθρωπίαν ἐκ τῶν εἰς τοὺς ἀτυχοῦν-
 10 τας πραττομένων σοὶ ἐδεικνυ. Ἐπειτα ἀναχωρῶν ἐκεῖθεν κατῆε πάλιν ἐπὶ
 τὸ πραότητα τὴν σὴν καὶ τὴν ἄλλην τὴν σὺν τάξει δίαιταν τοῦ βίου
 ἀφηγεῖσθαι λαμβάνων τὸ πιστὸν τῶν λόγων ἐκ τοῦ ὄγκου σοὶ [τῆς] τύχης.
 Καὶ οὕτω κρότοις ἐν τοῖς περὶ σοῦ πανηγυρίζων οὐκ ἔληγε ποιού[μενος] τὰς
 συνουσίας πρὸς τοὺς φίλους, ἀποχρώμενος τῷ βίῳ εἰς [.....] ἀντικρυς τὴν
 15 περὶ σοῦ ἀπὸ τῶν αὐτῶ [εἰς] τ[.....] τέρπειν κ[± 34] γε καὶ κατὰ διν[.]
 θανάτου [με]λέτη ἦν καὶ λ.....ριων περὶ σοῦ ἐπαίνων, ἐκεῖνος ἂν εἰδείη.
 Ὡς δ' ἐν ταῖς πρὸς ἄλλους ὁμιλίαις ἦν ἀγὼν ἐκείνῳ τὸ βελτίους διανοίας
 παραστῆσαι περὶ σοῦ, πάντας μοι δοκῶ εἰδέναι, ὅσοι τῆς ἐκείνου καὶ κατὰ
 μικρὸν μετέσχον συνουσίας· ἠγεῖτο γὰρ ἡδῖον ἀπεργάζεσθαι αὐτῷ τὸ ζῆν, εἰ
 20 τῶν ἐπαίνων πανταχοῦ τῶν σῶν οὐκ ἀμελοῖη. Καὶ τοιαῦτα περὶ σοῦ φρονῶν
 καὶ λέγων ἀφῆκεν ἤδη τὴν ψυχὴν ἀφείς κἀν ταῖς ψυχαῖς τῶν ὁμιλούντων
 δόξαν περὶ σοῦ ἀμείνω. Ἐγὼ δ', εἰ τοῖς οἰχομένοις [ἦν] τις μνήμη τῶν ἐν
 βίῳ, κἀν ἠγάπησεν ἐκεῖνος, οἶμαι, μὴ τῆς σῆς καὶ οὕτω μνήμης ἀποζευχθαι,
 ἀντ' ἄλλης ἡδονῆς ἠγούμενος τῶν σῶν μεμνήσθαι (οὕτω ἅλута τοῖς σοῖς
 25 ἐδέθη παιδικοῖς). Ὅμως μέντοι οὐκ ὀκνήσω τοῦτον ζῆν τε λέγειν καὶ
 φρονεῖν οὐκ ἐνδεῶς ἀποσχισθέντα τοῦ τῆς ὕλης βάρους καὶ τοῦ κατασπών-
 τος μάλιστα θορύβου τὴν ψυχὴν ἐκεῖθεν ἔπειτα καὶ οὐ δουλεύοντα ταῖς
 ἡδοναῖς τοῦ σώματος ἐκεῖνον ἠδαιμεν, ὡς χρανθέντα οὕτω τοι τὸν νοῦν
 ἀσήμους ἔτι διανοίας περιφέρειν, ὅς γε τὴν ἀρχὴν φιλοσοφία ἐπιθέμενος καὶ
 30 τοῖς ἐκεῖθεν δόγμασι φιλοτεχνήσας τὴν ψυχὴν ἔξω σώματος τὸν βίον
 ἅπαντα βιοῦν ἐώκει· ὥστ' εἰκός ἐστιν ἐκεῖνον ἐρρῶσθαι εἰς τὴν περὶ σοῦ
 καὶ ἔτι μνήμην ὡς ἀρετῆ καὶ τῷ καλῷ προσήκουσαν. Ἄλλ' ἐκεῖνος μὲν
 ἅττα ἦν αὐτοῦ εἰργάσατο καὶ ἔδειξεν ἀνθρώποις γνώμην γέμουσαν σπουδῆς
 τὴν σὴν· σὺ δὲ —ἀλλά μοι σεσιγήσθω τὸ ἀπώμοτον— ὡς μὴδ' ἐννοία περὶ
 35 σοῦ λαβεῖν ὡς ἄρα δόξεις ἔξω μνήμης ἐγκαταλιπεῖν ἑταῖρον ἄνδρα, ὅς γε σὺ
 τὸ σήμερον αἰεὶ θερμότερον τοῦ χθὲς δεικνύεις ὅσα εἰς τὸ εὖ ποιεῖν
 ἀνθρώπους. Πλὴν εἰ καὶ τι φαίνομαι νυνὶ εἰς τὰ πρὸς σε ὑπολισθαίνων
 πονηρία τις ἐξήγαγεν εἰς ταῦτα τῶν τάκείου πάντα τοῦ ἀνδρὸς κατάκρας
 ἐλαυνόντων· ὁρῶν γὰρ αὐτοὺς ἐξαίφνης ἀγροῦς τε καὶ οἰκίαν τὴν ἐκείνου

40 *προσπεσόντας καὶ νῦν μὲν ἐκεῖνα νῦν δὲ ταῦτα –ὡς περ πολεμίου πεπτωκό-
τος— διαρπάζοντας, ἤλγησά τε καὶ εἰς τὸ δακρῦεν ὅσον τοῦτ' ἐστράφην
τῷ καιρῷ ἀφοσιούμενος τὸ πάθος, ἐννοήσας ὅπως μὲν ἐκεῖνος γράμμασιν
ἐχρῆτο μέχρι χθὲς πρὸς σὲ ὑπὲρ τοῦ ἐνίου μὴ τῶν ὄντων ἐκπεσεῖν. Καὶ νῦν
ἀνάγκη ἐκκαλεῖται τὸν πρεσβεύοντα ὑπὲρ τοῦ μὴ τὰ ἐκείνου ἀπολέσθαι.
[...] δ' αὖθις πόλεμον εἰς τὰ ἐκείνου ἤγειρεν ὁ θάνατος ἐκείνου ὡς[*

Δ. Βερολίνο

Σ. ΚΟΤΖΑΜΠΑΣΗ